

Богдана Ситко

Між «білою плямою» та «чорною сторінкою» в історії: дискусії про 17 жовтня 1961 р. у Парижі

Анотація. У статті на основі офіційних документів, преси й інтерв'ю проаналізовано феномен маніфестації 17 жовтня 1961 р. у Парижі. Події розглядаються у контексті неоголошеної франко-алжирської війни 1954-1962 рр. Значну увагу звернено на роль Фронту національного визволення Алжиру в цих подіях. Також простежено процес переосмислення подій громадськістю та політикумом аж до їх офіційного визнання Президентом Республіки Франсуа Олландом у 2012 р.

Summary. On the basis of official documents, media, interviews the phenomenon of demonstrations of 17 October 1961 in Paris is analyzed. Events are discussed in the context of undeclared Franco-Algerian war of 1954-1962. Special attention is paid to the role of the Algerian National Liberation Front in these events. Also traced the process of public and political rethinking of events until the official recognition by President Francois Hollande in 2012.

Ввечері 17 жовтня 1961 р. у столиці Французької республіки відбулася масова демонстрація алжирських робітників, яку жорстоко придушила французька полі-

ція. З того часу в наукових і псевдонаукових популістських середовищах дискутують про ці події. Особливий інтерес до цього питання закономірно виявляли французи, а з недавніх пір — росіяни. «Російська» точка зору характеризується звинуваченням у всьому маніфестантів і виправданням правоохоронців. Так, Андрій Нікітін писав: «демонстрація вилася в погром, араби початково лише били вітрини та підпалювали авто, а згодом поранили кількох поліцейських і пішоходів [таких випадків у той день насправді не було — Б. С.]. Рушили на острів Сіте, прагнучи підпалити Собор Паризької Богоматері та Палац правосуддя, ці ненависні символи французької релігії та правової системи». Тому на мосту Сен-Мішель «розпочалася справжня битва» між французькими мусульманами з Алжиру та силами правопорядку, яку виграли останні. Проводячи не зовсім виправдану паралель із сьогоденням (порушення принципу історизму), А. Нікітін розмірковує, чи знайдеться у Франції новий герой, який врятує державу, як у 1961 р.¹

І якщо згадана публікація може видатися спорадичною, бо написана вона політичним публіцистом, то набагато серйознішу конотацію несе виступ історика Даніеля Лефевра, підготований на замовлення Інституту демократії та співробітництва (російський дослідницький центр із осідком у Парижі), в якому підкреслено, що ці події подаються у Франції односторонньо, лише з позиції вини влади, в той час, як «мер Парижу, який згодом став Президентом [Жак Ширак — Б. С.] кидав у Сену квіти в пам'ять про людей, які

1 Никитин А. Как «нетолерантно» спасли Францию в 1961 году / Андрей Никитин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://nstarikov.ru/club/35023>

виступали проти політики французького уряду, але забув віддати шану поліцейським, загиблим при несенні служби»².

З огляду на існування двох полярних поглядів на ці події: по-перше, абсолютне виправдання правоохоронців, і відповідно тодішнього уряду, як це було показано вище, а, по-друге, звинувачення у всіх бідах лише поліцейських і особливо тодішнього префекта департаменту Сена Моріса Папона (Жан-Люк Еунаді, Полет Пежю, Жан-Поль Брюне), необхідно переосмислити деякі аспекти цієї проблеми. Для цього ми залучили матеріали тодішньої преси, зокрема центристської щоденної газети *Le Monde*, офіційні документи й інтерв'ю з очевидцями подій.

Франція розпочала завоювання Алжиру ще в далекому 1827 р., і вже в період Другої імперії (1852-1870) уряд сприяв переселенню туди європейських колоністів. Загалом, серед французьких володінь Алжир мав особливий статус: три його райони Алжир, Оран і Константина вважалися французькими департаментами, тобто безпосереднім продовженням метрополії на протилежному березі Середземного моря. Алжир, на відміну від інших, залежних від Франції територій, підпорядковувався Міністерству внутрішніх справ, а не Міністерству колоній чи Міністерству закордонних справ. З огляду на те, що влада всіляко підтримувала формування т. зв. «алжирської мрії» (віра в те, що там на європейських колоністів чекають вільні землі та безтурботне майбутнє), після Другої світової війни там мешкало вже більше мільйона французів.

2 Лефевр Д. Фальсификация истории на примере т. н. «Парижского погрома 1961 года» / Даниэль Лефевр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.idc-europe.org/ru/Фальсификация-истории-на-при-мере-т.н.-Парижского-погрома-1961-года->

Тому війна за незалежність Алжиру, яка розпочалася в 1954 р. і тривала до 1962 р., була настільки кривавою. Загалом, на нашу думку, говорячи про цей військовий конфлікт, необхідно звернути увагу на такі аспекти:

1. Французи не могли відмовитися від Алжиру, як Індокитайського союзу, протекторатів Тунісу та Марокко, чи колоній в Африці, бо йшлося про французькі департаменти, тобто безпосереднє продовження метрополії;

2. Французький уряд не міг назвати ці події «війною», бо тоді необхідно було визнати, або факт національно-визвольного руху, або громадянської війни. Тому до 1999 р. офіційно вживався термін «операції з наведення порядку в Алжирі», тобто Париж боровся зі сепаратизмом і тероризмом;

3. Французькі військові використовували практику залучення т. зв. «допоміжних загонів» із числа алжирців, яких називали «харкі». Зауважимо, що вербування харкі відбувалося примусово, однак ці солдати не зі своєї волі отримали серед інших алжирців реноме колабораціоністів і стали основною мішенню для атак Фронту національного визволення Алжиру (Front de la Libération Nationale - FLN);

4. Ще в 1947 р. було видано новий Статут Алжиру, який максимально спростив процедуру в'їзду алжирців (або ж «французьких мусульман з Алжиру» за тодішньою термінологією) у метрополію. Тому в період Алжирської війни у Франції було вже більше 300 тис. алжирських трудових іммігрантів, більша половина яких була сконцентрована в Іль-де-Франсі.

Намагаючись втекти від військових дій, все більше алжирців прагнули потрапити в метрополію. Саме так у передмістях великих французьких міст сформувалися бі-

донвілі — стихійні поселення іммігрантів, споруджені з підручних матеріалів. Але паралельно з в'їздом мирних робітників у Франції формувалася розгалужена мережа Фронту національного визволення Алжиру. За свідченням численних респондентів-алжирців, у Франції FLN змушував їх сплачувати щомісячні внески (щонайменше 30 франків з особи), на які закуплялася зброя та здійснювалися теракти на території Республіки.

У 1958 р. префектом Парижу Шарль де Голль признав Моріса Папона, який у 1956–1958 рр. був префектом алжирської Константини, де широко застосовував тортури проти повстанців³. Новому префекту дали завдання навести порядок у французькій столиці. А це з огляду на діяльність FLN справді було нелегко здійснити. Ще у вересні 1958 р. поліція «порадила» алжирським робітникам не ходити вечорами. Але, незважаючи ні на ці рекомендації, ні на постійні рейди озброєних поліцейських патрулів вулицями Парижу, перевірки у бідонвілях, терористична діяльність лише посилювалася. Так, у 1958–1961 рр. у Франції було вбито 61 і поранено 384 поліцейських. Ще більше жертв було серед цивільного населення: у 1960 р. 1147 злочинів, внаслідок яких 570 вбитих і 740 поранених, у січні-серпні 1961 р. 980 нападів, 500 вбитих і 735 поранених⁴. Як серед нападників, так і жертв левову частку складали алжирці. Чому? Річ у тім, що на території Республіки FLN вів війну не лише із Францією, а й іншою алжирською націоналістичною

3 Massacre du 17 octobre 1961 // Larousse [En ligne]. – URL: http://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/massacre_du_17_octobre_1961/185837

4 Le terrorisme algérien en métropole // Le Monde, 29.09.1961 [En ligne]. – URL: http://www.lemonde.fr/societe/article/2011/10/17/archives-du-monde-29-septembre-1961-le-terrorisme-algerien-en-metropole_1588159_3224.html

організацією — Національним алжирським рухом Мессалі Хаджа, який буцімто «підтримував французько-алжирське співіснування в Алжирі»⁵.

Формувалося своєрідне «замкнуте коло»: FLN обґрунтовував теракти боротьбою за незалежність і покаранням правоохоронців за образи та жорстокість при перевірках документів і рейдах, а це в свою чергу ще більше мотивувало поліцейських застосовувати силу щодо французьких мусульман з Алжиру. Конфронтація посилювалася: у серпні-вересні 1961 р. 12 осіб затримано під час нападів, вилучено 60 автоматичних пістолетів, вісім автоматів, дві рушниці, 2 тис. набоїв, сім гранат, 31 тис. осіб перевірено патрулями, з яких 19 375 спрямовано для детальнішого з'ясування в ідентифікаційний центр Вінсенн, після чого 500 осіб вислано в Алжир⁶.

Ці події змусили Моріса Папона до рішучіших дій. Так, 5 жовтня 1961 р. префект Парижа опублікував комюніке, за яким «з метою боротьби з тероризмом» ввів комендантську годину для алжирців із 20.30 до 5.30. Виняток робився лише для осіб, які працювали у цей час, але вони мали щомісяця поновлювати дозвіл на пересування. Окрім цього, з огляду на те, що теракти здебільшого здійснювали групи із трьох-чотирьох осіб, французьким мусульманам з Алжиру рекомендували ходити поодинці, аби

5 Témoignages: Rencontre avec Hadj Abdel Aziz. Propos recueillis en janvier 2001 par Samira Mesbahi [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/TemoignageAziz.htm>

6 En un mois cinq cents musulmans de la région parisienne refoulés en Algérie // Le Monde, 12.10.1961 [En ligne]. – URL: http://www.lemonde.fr/societe/article/2011/10/17/archives-du-monde-12-octobre-1961-en-un-mois-cinq-cents-musulmans-de-la-region-parisienne-refoules-en-algerie_1588171_3224.html

не провокувати поліцію. Також зі зрозумілої причини о 19 годині мали зачинятися кафе, які відвідували алжирці⁷.

10 жовтня директор муніципальної поліції Парижа видав циркуляр № 43-61, який доповнював це комюніке. Зокрема, підкреслено, що алжирців, яких затримують на вулицях із 20.30 до 5.30, доставлятимуть у найближче відділення, а звідти в ідентифікаційний центр у Вінсенні. Дозволи на пересування дійсні лише на конкретному маршруті (дім — місце праці та навпаки). Жорсткі (але з огляду на масові теракти, зрозумілі) правила вводилися щодо користування алжирцями автомобілями. Французькі мусульмани водії, власники транспорту чи пасажирів, мали доставлятися в комісаріат для огляду вмісту їх автомобілів. Професійні водії мали мати місячні дозволи, які не поширювалися на пасажирів. Це розпорядження не стосувалося депутатів, вищих чиновників, працівників паризького комунального транспорту, поштарів у формі, соціальних робітників, студентів і, незрозуміло чому, «марокканців і тунісців»⁸.

Того ж дня у відповідь федеральний комітет Французької федерації FLN видав Циркуляр, в якому чітко викладено план дій. Отож, акції непокори мали проходити у три етапи. На першій стадії вони мали охопити Париж. Із 14 жовтня (щонайпізніше 17 жовтня) алжирці повинні були бойкотувати комендантську годину та гуляти з жінками та дітьми головними вулицями столиці. Наступного дня всі торговці, що мали стаціонарні магазини, повинні були розпочати

7 Communiqué du préfet de police de Paris du 5 octobre 1961 [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/CommuniquePref.htm>

8 Circulaire № 43-61 du directeur général de la police municipale concernant la “circulation des Français musulmas algériens” du 10 octobre 1961 [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Circulation.htm>

24-годинний страйк проти закриття з 19 години алжирських кафе. Про те, що FLN передбачав неминучі репресії з боку влади, свідчать два положення цього документу: по-перше, з метою збереження організації постійним членам FLN заборонено брати участь у маніфестаціях, по-друге, жінок і дітей необхідно було підготувати до маніфестацій під гаслами «Геть расистську комендантську годину», «Звільнення наших чоловіків і дітей», «Повну незалежність Алжиру». На другій стадії страйк мав поширитися на всю територію Республіки, а на третій – стати загальним⁹.

З метою зібрати якомога більшу кількість алжирців на маніфестацію, місцеві керівники FLN широко застосовували засоби примусу, про що на початку XXI ст. свідчили колишні демонстранти. Так, Мохамед Аарабі розповідав: «Перед нами була дилема: якщо ми залишимося вдома, нас може вбити FLN, а підемо на маніфестацію – постраждаємо від французької поліції»¹⁰. У репортажі кореспондента Le Monde Мішеля Легрі від 27 жовтня 1961 р. зазначено, що на маніфестацію «пішли всі, хто хотів, хто не хотів, теж пішли», оскільки чоловікам у випадку відмови загрожувала смертна кара, а жінкам — штраф 30 тис. франків (на той час величезна сума, середня зарплата у промисловості — 220 франків)¹¹.

9 Circulaire du comité fédéral de la Fédération de France du FLN du 10 octobre 1961 [En ligne]. – URL: [http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Circulaire FLN.htm](http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Circulaire%20FLN.htm)

10 Témoignages: Entretien avec Mohamed Aarabi: Propos recueillis en janvier 2001 par Samira Mesbahi [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/TemoignageAarabi.htm>

11 Après les manifestations musulmanes. A dix minutes des Champs-Élysées des hommes vivent dans la grand'peur: les habitants des bidonvilles // Le Monde, 27.10.1961 [En ligne]. – URL: <http://www.lemonde.fr/societe/>

Згідно поліцейських архівів, які проаналізував державний радник Дьедонне Манделькern, інструкції FLN стали відомі поліції лише в ніч з 16 на 17 жовтня¹². О 16.20 17 жовтня різні частини (650 поліцейських, 300 мобільних жандармів, 280 спецназівців і 60 харкі в якості перекладачів) отримали наказ про затримання алжирців під час маніфестації¹³. Демонстрантів мали доставляти в центр ідентифікації у Вінсенні, Палац Спорту, стадіон Кубертен, виставковий парк Версальської брами та центральні комісаріати, для чого було вилучено громадські автобуси (аналогічна процедура здійснювалася під час арештів євреїв у Парижі в період Окупації).

Застосовуючи примус, ввечері 17 жовтня FLN зміг мобілізувати від 25 до 40 тис. маніфестантів. Відкинувши будь-які емоції, спробуємо просто з'ясувати ситуацію. Де-факто, тривала війна проти національно-визвольного руху в Алжирі. А в центрі французької столиці, зокрема й біля президентського палацу, планується маніфестація під незалежницькими гаслами («Хай живе FLN», «Алжирський Алжир», «Свободу Бен Беллі»¹⁴). Поліцейські розлучені по-

article/ 2011/10/17/ archives-du-monde-27-octobre-1961-a-dix-minutes-des-champs-elysees-des-hommes -vivent-dans-la-grand-peur-les-habitants-desbidonvilles_1588165_3224.html

12 Rapport sur les archives de la préfecture de police (extrait). Rapport Mandelkern [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Rapport.htm>

13 La manifestation du FLN à Paris le 17 octobre 1961. Le témoignage du lieutenant-colonel Montaner // Guerres mondiales et conflits contemporains. – 2002. – № 206. – P. 87-93 [En ligne]. – URL: <https://www.cairn.info/revue-guerres-mondiales-et-conflits-contemporains-2002-2-page-87.htm>

14 Témoignages: Rencontre avec Hadg Abdel Aziz. Propos recueillis en janvier 2001 par Samira Mesbahi [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/TemoignageAziz.htm>

передніми смертями та пораненнями своїх колег, а тут їм дають карт-бланш на придушення всіма можливими методами. І частина алжирців, які вирушили на демонстрацію під примусом, опинилися у пастці.

Події розгорталися на трьох напрямках — extra-muros (у північно-західних і західних передмістях Парижа, особливо бідонвілях Нантерру), intra-muros (на центральних вулицях Парижу) і в метро. Жорстоке поводження правоохоронців визнавав навіть тодішній керівник харкі — капітан Монтанер, але він пояснював «зловживання побиттям» не стільки расизмом, як помстою за полеглих товаришів¹⁵. За законом підлості, найбільше постраждали алжирці, які спробували заховатися як від FLN, так і поліції, у переходах метро.

Так, алжирський робітник Уазі розповів в інтерв'ю Самірі Мезбахі, що озброєні поліцейські перехопили їх ще на станції метро Опера, звідки погнали тунелем у центральний комісаріат¹⁶. Очевидець подій Ахсен розповідав: «з десяток поліцейських підбігло до нас. Двоє чи троє повернулися до товариша та почали його бити, а потім двоє чи троє до мене та почали бити дрючками. Вони нічого не сказали, нічого не запитали, ні що ми тут робимо, нічого... Мій дядько почав кричати, що він ветеран. І потім його і мого товариша відпустили, побивши... Вони продовжували мене бити по плечах, по спині, по голові, били, били... Вони били, я а відчував, як починає

15 La manifestation du FLN à Paris le 17 octobre 1961. Le témoignage du lieutenant-colonel Montaner // Guerres mondiales et conflits contemporains. – 2002. – № 206. – P. 87-93 [En ligne]. – URL: <https://www.cairn.info/revue-guerres-mondiales-et-conflits-contemporains-2002-2-page-87.htm>

16 Témoignages: Entretien avec M. Ouaz. Propos recueillis 2001 par Samira Mesbahi [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Temoignage Ouaz.htm>

текти кров, отож я закрив голову руками, а вони продовжували бити... Тоді кинули в Сену»¹⁷. Загалом, інформація про кидання у Сену з метою втопити, яке здійснювала поліція, поширена, як в інтерв'ю, пресі, так і у виступах політичних діячів. Говорять про 150-200 втоплених, чого не можна підтвердити документально, бо тіла потопельників у морги не надходили (або, як варіант, інформацію про це знищено). Наприкінці ХХ ст. з'явилися версії про скидання тіл із гелікоптерів, що вже зовсім малоімовірно, скоріше за все це перенесення на французький ґрунт чилійських реалій періоду Августо Піночета. Відповідно, дані про кількість вбитих дуже різняться: від трьох осіб за версією поліції до кількох сотень осіб, на думку колишніх керівників FLN.

Натомість чіткою є цифра затриманих — 11 538 демонстрантів¹⁸. Як відзначали самі поліцейські, більшість алжирців не чинили опору при арешті, а навпаки сприймали його з полегшенням, ймовірно, вважаючи це порятунком від FLN. Але у місцях затримання їх чекала неприємна несподіванка. І якщо жорстокість правоохоронців щодо демонстрантів на вулицях можна логічно пояснити, то застосування сили в інтернаційних центрах — ні. Отож, із чим алжирцям прийшлося зіткнутися:

1. Активне застосування поліцейськими дрючків при переганянні арештованих із автобусів у місця утримання.

17 Témoinages: Ahcène est un manifestant du 17 octobre 1961. Ouvrier à la retraite. Propos recueillis par Camille Marchaut (1999) [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/TemoignageAhcene.htm>

18. Rapport sur les archives de la préfecture de police (extrait). Rapport Mandelkern [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Rapport.htm>

Один зі солдатів розповідав, що почав вертати, коли побачив, як зламали приклад рушниці об спину мусульманина¹⁹;

2. Тортури щодо підозрюваних у активних зв'язках із FLN;

3. Тіснота, один із очевидців порівнював центр у Вінсенні із банкою сардин. Замало туалетів на таку кількість затриманих²⁰;

4. Недостатня кількість медичного персоналу та медикаментів²¹;

5. Спрямування осіб призовного віку для несення військової служби в Алжир.

Із 11,5 тис. затриманих у перший вечір, 1500 згодом відправили літаками в Алжир²². Із набагато меншою силою маніфестації продовжилися у наступні дні: 18 жовтня на демонстрацію вийшло 3-4 тис. осіб, 20 жовтня – 1600 жінок і дітей. Відповідно, були нові затримання: 18 жовтня затримали 1846 осіб, 19 жовтня – 420, а 20 жовтня – 979 жінок і 595 дітей доставлено у соціальні центри, а звідти по домівках²³. Власне, останню маніфестацію врешті показали фран-

19 Les Algériens au Parc des Expositions // Verité-Liberté. – Novembre 1961. – № 13 [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Parc.htm>

20 Témoignages: Entretien avec M. Ouaz. Propos recueillis 2001 par Samira Mesbahi [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Temoignage Ouaz.htm>

21 Les Algériens au Parc des Expositions // Verité-Liberté. – Novembre 1961. – № 13 [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Parc.htm>

22 Les manifestations musulmans du 17 octobre 1961 [En ligne]. – URL: <http://fresques.ina.fr/jalons/fiche-media/InaEdu00080/les-manifestations-musulmanes-du-17-octobre-1961.html>

23 Rapport sur les archives de la préfecture de police (extrait). Rapport Mandelkern [En ligne]. – URL: <http://17octobre1961.free.fr/pages/dossiers/Rapport.htm>

цузьким телеглядачам у випуску новин за 25 жовтня 1961 р. У сюжеті, тривалістю 1 хв 12 с. наголошено на заходах поліції, показано алжирських жінок і дітей, яких доставляли у соціальні центри та подано інформацію про вивезення в Алжир небезпечних осіб²⁴. Таким чином, цей сюжет мав заспокоїти французьких громадян і переконати їх у тому, що поліція тримає ситуацію під контролем.

Зрозуміло, що такі масові демонстрації та жорсткі дії поліції викликали резонанс у французькій пресі: ліві видання L'Humanité та Libération наголошували на репресіях правоохоронців, центристські видання Le Monde та La Croix підтримували офіційну версію протистояння з поліцією, а Le Figaro та France Soir у всьому звинувачували «фанатичних маніфестантів, які напали на поліцію»²⁵.

Зацікавилися цими подіями й політики, насамперед лівого спрямування. Так, 27 жовтня 1961 р. колишній член Руху Опору, депутат-соціаліст Клод Бурде звернувся до префекта Моріса Папона за офіційним роз'ясненням, чи вилучували із Сени між Парижем і Руаном 150 тіл, на що так і не отримав ніякої відповіді²⁶. А 30 жовтня 1961 р. на засіданні Національної Асамблеї, коли мали голосувати за збільшення бюджету для Міністерства внутрішніх справ, депутат від Луари Ежен Клаудіус-Петі саркастично поцікавився у профільного міністра Роже Фрея про те, коли алжирці почнуть носити на одязі жовтого півмісяця (за аналогією із єврейсь-

24 Les manifestations musulmans du 17 octobre 1961 [En ligne]. – URL: <http://fresques.ina.fr/jalons/fiche-media/InaEdu00080/les-manifestations-musulmanes-du-17-octobre-1961.html>

25 Buzinet J. Manifestation du 17 octobre 1961 à Paris. L'Oubli pour mémoire collective d'une violente répression policière / Julien Buzinet // Conserveries mémorielles. – 2001. – № 10 [En ligne]. – URL: <https://cm.revues.org/899>

26 Там само.

кою зіркою у період Окупації), оскільки біляві кабіли уникають переслідувань, натомість потерпають марокканці, тунісці та навіть португальці²⁷.

Однак, з огляду на те, що тривала неоголошена війна з Алжиром, у метрополію надходили тіла французьких солдатів, а алжирські робітники асоціювалися насамперед із діяльністю FLN, жорстоке придушення демонстрації не викликало тоді гострої реакції у громадськості. Фактично аж до середини 1990-х рр. ці події згадували лише спорадично (винятками є документальний фільм Жака Паніжеля «Жовтень у Парижі», знятий у 1961 р., книга Полет Пежу «Погроми у Парижі» (1961), які одразу були заборонені цензурою²⁸). У 1996 р. розпочався процес над Морісом Папоном через звинувачення в організації депортації євреїв із Бордо в період Другої світової війни, як свідок виступив історик Жан-Люк Еунаді, який підняв питання злочинних наказів М. Папона 17 жовтня 1961 р. Після засудження колишнього префекта Парижу в 1998 р. простежуємо сплеск інтересу митців і громадськості до цих подій. Зокрема, музична група «Рудоголові» поклала на музику вірш Катеба Ясіна «Вовча горлянка» (1998 р.), з'явилося близько двадцяти фільмів, останній із яких «Поза законом» (2010 р.) Рашида Бушаре-

27 Débat à l'Assemblée sur la répression du 17 octobre // Le Monde, 1.11.1961 [En ligne]. – URL: http://www.lemonde.fr/societe/article/2011/10/17/archives-du-monde-1er-novembre-1961-debat-a-l-assemblee-sur-la-repression-du-17-octobre_1588085_3224.html

28 “Octobre à Paris” et “Ici on noie les Algériens”: le 17 octobre 1961, la justice se noya dans la Seine // Le Monde, 14.10.2011 [En ligne]. – URL: http://www.lemonde.fr/cinema/article/2011/10/14/octobre-a-paris-et-ici-on-noie-les-algeriens-le-17-octobre-1961-la-justice-se-noya-dans-la-seine_1587857_3476.html

ба²⁹]. Найбільша кількість науково-популярних і художніх публікацій про події 17 жовтня припала на 50-у річницю подій у 2011 р.³⁰.

17 жовтня 2011 р. активну участь у пам'ятних діях взяв кандидат у Президенти Француа Олланд, який вже наступного року в якості глави держави видав офіційну заяву, що «17 жовтня 1961 р. [люди] які маніфестували за право на незалежність, були вбиті під час кривавих репресій. Республіка з гіркотою визнає ці факти. Через 52 рік після цієї трагедії я віддаю шану пам'яті жертвам»³¹. Однак, свідченням того, що ці події все ще болюче минуле для французів є і те, що коли 17 жовтня 2011 р. мери Нантерру, Аржентею, Азн'єр, Кліші-ля-Гаренн, Кольомб і Женвільє хотіли пройти на острів поблизу моста Нейї, мер Нейї Жан-Крістоф Фроментен заборонив³².

П'ятдесят один рік відділяє криваву демонстрацію у Парижі й офіційне визнання подій главою держави. Проте, залишається кілька надзвичайно важливих «але» – у пошуку винних завжди звинувачують лише одну зі сторін конфлікту: поліцію або маніфестантів, забуваючи про третю «силу» — Фронт національного визволення Алжиру, який, усвідомлюючи масштаб імовірних репресій, все одно іні-

29 Там само.

30 Vidal D. Du nouveau sur le 17 octobre 1961 / Dominique Vidal // Le Monde diplomatique, novembre 2011 [En ligne]. – URL: <https://www.monde-diplomatique.fr/2011/11/VIDAL/46922>

31 17 octobre 1961 [En ligne]. – URL: <http://www.elysee.fr/communiqués-de-presse/article/17-octobre-1961/>

32 Manifestations à Paris en mémoire du 17 octobre 1961 // Le Figaro, 17.10.2011 [En ligne]. – URL: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2011/10/17/01016-20111017ARTFIG00634-manifestations-a-paris-en-memoire-du-17-octobre-1961.php>

ціював заворушення. Також не можна аналізувати подій без врахування фактору французько-алжирського протистояння, яке значною мірою пояснює суворість, але не жорстокість. Ще більш некомпетентно порівнювати маніфестацію 1961 р. із сучасними заворушеннями у французьких передмістях, оскільки перші висували політичні вимоги, а останні — соціально-економічні, або й зовсім не мали чіткої програми.